

Vojno-politički karakter narodnooslobodilačkog rata 1941—1945.

Svaki rat je upotreba vojne sile radi postizanja političkih ciljeva. Takav opšti stav ukazuje na političku suštinu (prirodu) rata i podrazumijeva uzajamni odnos i uticaj političkih i vojnih činilaca, koji se u svakom konkretnom ratu ispoljavaju na specifičan i neponovljiv način. Zadatak političke i vojne strategije u ratnoj praksi jeste da sagleda osobenost datih uslova i okolnosti i mogućnosti za vođenje rata i da na osnovu toga donese odgovarajuće odluke i planove.

Naš narodnooslobodilački rat je po mnogo čemu, a naročito po težini uslova u kojima je započet, osoben. To se ogledalo u slijedećem: nepovoljni su bili vojni uslovi, jer je cijela Evropa bila okupirana, izuzev britanskih ostrva; sve naoružane evropske armije lako je pokorio njemački okupator; njemačke trupe su prodirale na teritoriju Sovjetskog Saveza, gotovo bez otpora; ni u jednoj evropskoj zemlji nije došlo do oružanog otpora protiv okupatora. Takvi su bili vojni uslovi u kojima smo se zatekli i u kojima smo otpočeli sa oružanom borbom. Očigledno, početi sa borbom u takvim uslovima u jednoj maloj zemlji, kakva je bila naša, predstavljalo je veliki rizik. Postojala je opasnost da budemo izolovani u pozadini okupatora. Trebalo je, dakle, imati i smjelosti ali i poznavati revolucionarno gibanje masa u uslovima okupacije. Valjalo je, razumije se, poznavati i ratne vještine koje su omogućavale uspješno ratovanje u uslovima kada su neprijateljeve snage bile nadmoćnije u ljudstvu i naoružanju. Činjenica je da smo uspjeli sa oružanom borbom i da smo je podstakli na najbolji mogući način. Ta činjenica, osobito nešto kasnije, govori o tome da je ta borba imala epohalni značaj, sličan onom koji je imala

oktobarska revolucija, za razvoj revolucionarne borbe u zemljama Evrope poslije prvog svjetskog rata. Ali ta činjenica nas obavezuje da svestranije priđemo izučavanju naše borbe i našeg pokreta. Dakle, da izučimo sve što je novo u našoj ratnoj vještini.

Valja, takođe, istaći da su u to vrijeme bili nepovoljni politički uslovi u našoj zemlji, posebno zbog toga što se radilo o višenacionalnoj zemlji i što nije bilo riješeno nacionalno pitanje. Ne bih rekao da su u našoj zemlji jedni narodi ugnjetavali druge, da su jedni bili povlašćeni a drugi porobljeni. Međutim, neravnopravnost je bila očigledna: jedni su imali škole na maternjem jeziku, drugi nijesu; jedni su razvijali nacionalnu kulturu i običaje, drugi to nijesu mogli; jedni su lakše dobijali posao u zemlji, drugi su u tome onemogućavani; zatim, različito ponašanje vlastodržaca prema narodima itd. Ali, svuda je bilo onih koji su raspolagali fabrikama, rudnicima, krupnim posjedima i koji su eksploatisali one koji rade, bez obzira na to kojoj su naciji pripadali. Povlašćeni krugovi su pokušavali i uspjevali da se nametnu kao »zaštitnici« svoje nacije. Krivicu za nezavidan položaj onih koji rade prebacivali su na »vladajuću« najbrojniju naciju, stupali su u pregovore u ime »svoje« nacije, stvarali saveze sa onima koji imaju slične pozicije u drugim nacijama i vladali zajedno s njima ili prelazili u opoziciju zato što nijesu bili zadovoljeni njihovi interesi. Tako je, u stvari, sukob između povlašćenih slojeva koji su eksploatisali druge, dobijao privid sukoba među nacijama. Tako uzrokovana nacionalna nadležnost i razjedinjenost, prenosila se i u vojsku, i u tome je, svakako, jedan od uzroka njenog brzog raspada.

Okupatori su, naravno, iskoristili takvo stanje međunacionalnih odnosa u bivšoj Jugoslaviji. Rasparčali su Jugoslaviju. Neke njene dijelove pripojili su susjednim zemljama, neke su pokušali proglasiti »nezavisnim« državama, neke su činili etnički homogenim raseljavanjem stanovništva. Prema pojedinim narodima preduzimali su drastične mjere zastrašivanja i represalija koje su se graničile sa fizičkim istrebljenjem. Cilj im je bio da se naši narodi međusobno zavađe i iskrvare, kako bi oni mogli nesmetano da vladaju čitavom zemljom i da se koriste njenim izvorima za dalje vođenje agresivnog rata.

Takvi su bili unutrašnji politički i vojni uslovi u vrijeme kada je trebalo donijeti odluku o oružanom ustanku. Na prvi pogled, nije bilo nikakvih ohrabrujućih znakova. Pa ipak, Komunistička partija Jugoslavije je našla oslonac za takvu odluku u svom prethodnom političkom djelovanju, u praktičnim vojnim pripremama, u organizovanosti i spremnosti komunista i skojevaca da slijede vojni kurs Partije, i u patriotskom potencijalu koji se zasnivao i na slobodarskim borbenim tradicijama iz prošlosti.

U krajevima gdje je srpsko stanovništvo masovno istrebljavano, ono je stihijno uzimalo oružje i branilo svoje živote i svoja djela. To je bio pouzdan znak o spremnosti naroda za oružanu borbu. Komunisti su u tim prvim borbama uzeli neposredno učešće, zadobijajući tako povjerenje naroda i organizujući ga u vojnom pogledu.

Razumije se da ni pravo vrijeme za početak oružanog ustanka nije bilo slučajno izabrano. Na to su uticali vojni i moralno-politički razlozi. Otpočinjujući napad na Sovjetski Savez, fašistička Njemačka je usredsredila svoje glavne snage na istočni front, a time je znatno smanjila broj i jačinu jedinica na jugoslovenskom ratištu. U isto vrijeme, u narodu je postojala vjera u nepobjedivost Crvene armije, na osnovu političkog rada komunista prije rata, a narod je polagao nadu u Sovjetski Savez i zato što su zapadni saveznici bili u defanzivi. Francuska je bila razbijena, Velika Britanija ugrožena i izolovana na ostrvima, Amerika još nije bila stupila u rat. Tito je, kao iskusan revolucionar i racionalan strateg, osjetio da je povoljan momenat nastao, sazvao sjednicu Politbiroa i na njoj je donijeta odluka o početku oružanog ustanka u svim krajevima Jugoslavije. Da se s tom odlukom poranilo, bila bi velika neizvjesnost kako će se ustanak izvršiti; možda i teškim porazom; da se zakasnilo, možda do takvog oružanog ustanka ne bi ni došlo.

Na početku oružanog ustanka partizanski odredi su dokazali svoju vrijednost na taj način što su se ispoljili kao oblik vojne organizacije koji je najbliži ustaničkim masama i najpodesniji za partizanski način ratovanja. Dejstvujući iznenada, smjelo i prebacujući se brzo s jednog lokalnog terena na drugi, oni su mogli da tuku i jače snage neprijatelja. Tako su, u isto vrijeme, branili svoja sela i porodice. Okupatori su se morali povlačiti u gradove jer nijesu smjeli da manjim snagama, drže uporišta, a slobodna teritorija se širila i partizanski odredi na njoj brojno su rasli. Međutim, koliko god bi partizanski odredi u ofanzivnim akcijama imali koristi od poznavanja lokalnog terena i moralno-političke podrške naklonjenog stanovništva, toliko bi gubili u slučaju da im neprijatelj nametne frontalnu odbranu svojih sela. U takvim slučajevima okupatori su uvijek mogli da koncentrišu nadmoćne snage na ograničenom prostoru, da razbiju te lokalne frontove i popale sela. Stoga bi lokalna teritorijalizacija jedinica i stvaranje frontova radi odbrane svojih sela značila kraj oružanog ustanka.

Da bi se ta opasnost otklonila bilo je potrebno stvaranje jačih pokretnih vojnih jedinica koje mogu da manevrišu na znatno širem prostoru. Naravno, ljudstvo tih jedinica trebalo je da bude politički

pripremljeno za odvajanje od svog kraja, od svojih porodica i rođaka, i za dejstva u drugoj nacionalnoj sredini, pa i na područjima gdje je okupator, bilo prijetnjom bilo obmanom, pridobio mjesno stanovništvo na svoju stranu. Zbog toga nije bilo dovoljno samo odvojiti ljude od svojih ognjišta već je bilo neophodno osigurati njihovo političko djelovanje i prijateljsko ponašanje u novoj sredini, čak i prema onom stanovništvu koje ih nije prijateljski dočekivalo. U izvršavanju tog zadatka mladi ljudi su ispoljavali najveću moguću širinu i u isto vrijeme istinsko razumijevanje politike bratstva i jedinstva za koju se borila Komunistička partija. Otuda nije slučajno što je u našoj narodnooslobodilačkoj vojsci odlučujuću ulogu imala upravo omladina.

Taj prelomni momenat u našem ratu označen je formiranjem Prve proleterske brigade. Tito je to učinio poslije ofanzive okupatora u zapadnoj Srbiji u situaciji kada su partizanski odredi bili primorani na povlačenje sa svojih terena. Time je našao vojno i političko rješenje, kojim je, na osnovu stečenih iskustava, bilo moguće dalje razvijati vojnu organizaciju i način ratovanja. Mogla je tada biti stvorena i nekoliko puta veća pokretna snaga da nijesu pravljene greške. Upravo u to vrijeme preduzet je nepromišljen napad na Pljevlja, donijeta je i necjelishodna odluka da se više od polovine boraca iz zapadne Srbije vrati natrag na svoj teren i nastavi borbu na stari način koji je bio prevaziđen i uglavnom tamo više nije bio moguć. Stvaranjem brigada, kao krupnijih i jačih pokretnih jedinica, čiji je politički karakter označen nazivom proleterskih, stvorene su pretpostavke za evoluciju partizanskog načina ratovanja, za operacije na širem prostoru, i jasnije je iskazan politički smisao i cilj narodnooslobodilačkog rata. Svakim danom postajalo je sve jasnije da se borba ne vodi samo za istjerivanje okupatora već i za to da se više nikada ne vrati poredak stare Jugoslavije koji je bio zasnovan na eksploataciji čovjeka, odnosno da više nikada jedna nacija ne eksploatiše drugu. U tom pogledu i naš narodnooslobodilački rat je bio nastavljanje politike Komunističke partije iz predratnog razdoblja. Upravo to je bio ključ za jedinstvenu borbu svih naroda, za pridobijanje onih koje je okupator htio favorizovati, i za osujećivanje svih planova izbjegličke vlade pomoću zamaskirane četničke izdaje. Pri tom, nije riječ o prvoj i drugoj etapi, kojima neki istoričari pokušavaju da objasne uspone i padove u našoj oružanoj i političkoj borbi, pa i krize u određenim vremenskim periodima. Ne može se poricati da nije dolazilo do kriza u pojedinim krajevima, negdje većih negdje manjih. Međutim, one su bile posljedica nepravilnog ponašanja komunista ili situacije kada je okupatoru pošlo za rukom da unese razdor među ustanicima i da ih nahuška jedne protiv drugih. Pa ipak, od komunista

je zavisilo kako će krize biti prevladane. Bila je odlučujuća njihova sposobnost za uspješno kombinovanje oružane i političke borbe.

Radilo se, dakle, o tome da su oružana borba protiv okupatora i socijalistička revolucija dvije strane istog pitanja. To se nije moglo razdvajati. A to je značilo da će uspjesi u narodnooslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji zavisiti u prvom redu od politike i vojne sposobnosti komunista, od toga kako će i koliko će i u borbi i u političkom djelovanju zadobiti povjerenje ljudi. Ukratko, nije više bilo dovoljno biti hrabar i umješan u borbi i time zadobiti povjerenje boraca. Bilo je važno zadobiti političko povjerenje. Trebalo je strpljivo objašnjavati politički cilj rata svakom čovjeku bez obzira na njegovu nacionalnu, vjersku i klasno-socijalnu pripadnost i, u isto vrijeme, biti nemilosrdan prema svjesno opredijeljenim saradnicima okupatora. A trebalo je imati snage i znati praštati onima koji su se iz neznanja ili kukavičluka i pod pritiskom našli na strani okupatora, trebalo ih je pridobijati u naše redove, bez obzira na to da li se politički slažu s komunistima.

U našem narodnooslobodilačkom ratu nije bilo lako biti komunisti. Od komunista se tražilo da riječju, djelom i odgovornošću, odnosno cjelokupnim svojim držanjem pridobijaju nove borce i omasovljavaju odrede. Od njih je zavisilo prerastanje odreda u krupne pokretne vojne jedinice, u Narodnooslobodilačku vojsku. Oni su nosili glavnu odgovornost za razvoj i unapređivanje ratne vještine u pravcu kombinovanja partizanskog i frontalnog načina ratovanja, u skladu s razvojem vojne organizacije.

Završne operacije Jugoslovenske armije zahtijevale su velik napor i prilagođavanje novoj situaciji koja se karakterisala pretežno frontalnim načinom ratovanja. Mi smo tada imali jače snage, dobili smo teško naoružanje (avione, tenkove, artiljeriju), a imali smo i nesumnjivu strategijsku inicijativu. Pa ipak, iako je njemački okupator bio u defanzivi, još uvijek je raspolagao značajnim snagama i iskustvom za organizovanje čvrste odbrane, naročito na ravničastom zemljištu sremskog fronta. Na tom sektoru fronta jedini način da se neprijatelj savlada bio je proboj njegovih utvrđenih pojaseva odbrane. Za taj zadatak trebalo se osposobiti u kratkom vremenskom roku. Vrijeme je bio značajan činilac, nijesmo smjeli oklijevati niti smo mogli računati na to da ćemo iscrpljivanjem navesti neprijatelja na povlačenje. I, naposljetku, njemačke snage su se na našem frontu branile s najvećom upornošću, nastojeći pošto-poto da se izvuku i predaju zapadnim saveznicima. Uz sve teškoće i probleme koje smo imali, četiri naše armije su u završnim operacijama demonstrirale

sposobnost i za izvođenje operacija koje se karakterišu probojem utvrđene odbrane i dubokim prodorima sa obuhvatima, obilascima i okruženjem krupnih neprijateljevih grupacija. Pri tom su te operacije povezivane i koordinirane sa partizanskim dejstvima u pozadini neprijatelja. To iskustvo je od opšte važnosti i trajnog je značaja. Ono nas obavezuje da ga proučavamo u cjelini i da ne idealizujemo pojedine njegove strane, nezavisno od uslova i okolnosti.

U stvari, naša vojna strategija u NOR-u, posmatrana u razvoju, izražava plodnu sintezu partizanskog oblika vojne organizacije i partizanskog načina ratovanja sa savremenom (modernom) armijom i frontalnim načinom ratovanja. Po svemu sudeći, takav razvoj je bitan za revolucionarno-oslobodilački pokret koji se oslanja, u prvom redu, na sopstvene snage i sopstveni narod koji pretenduje na samostalnost i nezavisnost, ne želeći da zavisi od spoljnih sila. U tom smislu Tito je kao strateg i vojskovođa pružio izvanredan doprinos reafirmaciji partizanskog rata u savremenim uslovima, otkrivajući pri tom i mogućnost njegove evolucije u partizansko-frontalni rat.

Ta strategija ima danas svjetske razmjere. Ona je nezamjenljivo oružje naroda i zemalja koji su suočeni sa opasnošću od pritiska i agresije vojnotehnički nadmoćnijeg protivnika na narode koji se bore za nezavisnost. Njena je snaga u tome što otvara perspektivu nastavljanja rata, bez obzira na početni uspjeh agresora, čak i u uslovima okupacije, kao što je bilo u našem slučaju. Naravno, ta mogućnost nije automatski data, već presudno zavisi od subjektivnih snaga, od njihovih sposobnosti da organizuju i vode najšire narodne mase i da razviju inicijativu i stvaralaštvo velikog broja ljudi. U tom potencijalnom obliku, partizanski rat je, objektivno, značajna prepreka agresiji u savremenim uslovima. Ko god danas smjera agresiju, prinuđen je da razmišlja o tome da li će biti suočen sa partizanskim ratom.

Ako bih, na kraju svog izlaganja trebalo da dam zaključak, on bi glasio: *mi smo imali jedan veliki rat i veliku revoluciju*. Očigledno, taj rat je, u isto vrijeme, imao i vojni i politički karakter. Ta činjenica se ni u jednom trenutku ne smije smetnuti s uma jer, naravno, svakim ratom se nastoji da se postignu neki politički ciljevi. Ali, naš narodnooslobodilački rat ima svoju specifiku koja se ogleda u tome što je svaka operacija bila uslovljena i praćena političkim i vojnim odlukama, naravno na specifičan način. Radi toga, i razumije se iz mnogih drugih razloga, naš NOR i naša revolucija, po svom karakteru prevazilaze iskustva na tlu Jugoslavije, a ja vjerujem i cijelog radničkog pokreta. Otuda i obaveza svih nas da izučimo sve tokove takvog rata, dakako i sa vojnog i političkog stanovišta. Jer, nije slu-

čajno što smo mi u NOR-u imali dvojno rukovodstvo — političkog komesara i komandanata, iako se dobro znalo da su obojica komunisti i da se bave i vojnim i političkim pitanjima. Ali, baš ta povezanost između komesara i komandanta — jedinstvena je, pa otuda i osobenost našeg rata.

Mi smo, takođe, uoči ustanka imali odluku Kominterne da se otpočne sa oružanom borbom protivu okupatora. U toj odluci, međutim, nije bilo ni traga o tome kako provesti oružanu borbu. Da li po gradovima, da li borbu najpre započeti diverzantskim akcijama itd. Ipak, 4. jula 1941. godine najviše partijsko rukovodstvo, s Titom na čelu, donosi odluku o dizanju ustanka na celoj teritoriji Jugoslavije, ali i odluku o tome na koji će se način voditi oružana borba u pojedinim krajevima naše zemlje. Tako smo imali direktivu po kojoj u Sremu i Vojvodini, zbog konfiguracije terena, nije moguće odmah voditi oružanu borbu, ali je zato rečeno da valja pribjeći diverzijama. Ubrzo se, međutim, pokazalo da je u Fruškoj Gori i u nekim drugim rejonima moguće voditi uspješnu oružanu borbu.

A što se tiče direktive o izvođenju diverzantskih akcija, bili smo prinuđeni da je ubrzo mijenjamo, ne samo tamo, nego svuda gdje smo je počeli primjenjivati. Jer, i prilikom diverzantskih akcija u Zagrebu, Beogradu i u drugim mjestima širom zemlje, imali smo velike gubitke, velike žrtve... Mi nijesmo imali jedinstven plan, jedinstvenu strategiju unaprijed sročenu i zapisanu u dokumentima, nego smo tu strategiju gradili na iskustvima stečenim u praksi, na životu kakav nam je rat nametnuo i, naravno, tu smo strategiju dalje izgrađivali i usavršavali. Jer, u to vrijeme, dakle 1941. godine, situacija na terenu je bila veoma različita. Mi o tome možemo otvoreno progovoriti bez vrijeđanja i bez namjere da prebrojavamo šta je htio i šta je učinio ovaj ili onaj kraj naše zemlje. Istorija će na kraju sve to reći i mi nemamo potrebe da se o tome sporimo.

Ja moram još jednom da naglasim da smo mi u predvečerje ustanka imali krajnje različitu situaciju, bolje rečeno pogodnosti (ili nepogodnosti) za dizanje ustanka. Uzmimo za primjer situaciju u Srbiji, Sloveniji, Bosni i Hercegovini, Makedoniji, Crnoj Gori i drugdje. Srpsko stanovništvo iz Bosne i Hercegovine i Hrvatske gotovo je spontano odlazilo u borbu. Komunisti su se morali ličnim primjerom boriti da preuzmu rukovodstvo u ustanku. Ali, bilo je i krajeva u kojim su komunisti bili organizatori ustanka od samog početka.

I upravo zbog takvog karaktera samog početka ustanka imali smo nešto kasnije velike teškoće, ja bih rekao muke, da izađemo iz takozvane teritorijalizacije. Teško je bilo odvojiti seljaka — borca iz

njegovog kraja i udaljiti ga od njegovog ognjišta. A nasuprot tome javila se potreba, već tada, za stvaranjem pokretnih jedinica koje će moći da djeluju na širem prostoru i koje će biti sposobne za manevar. Zbog toga smo, u početku, osobito kod srpskog stanovništva, svjesno prihvatili situaciju kakva jeste pa smo formirali partizanske odrede koji će biti u stanju da izvode i one male, »primitivne« manevre ili zasjede, koje su poznate iz ranijih ratova.

Sve to nam je omogućilo da kasnije pređemo na formiranje krupnijih i pokretnijih jedinica koje su izvodile i značajnije manevre.

Naravno, pri svemu tome najbitnije je bilo da ubjedimo ljude da se mi borimo za novu Jugoslaviju i za nove društvene odnose u njoj. Politički rad je uvijek bio značajan, ali ja sam uvjeren da je tih dana on za mnoge ljude, kako za pojedince, a i za naš pokret u cjelini, bio presudan. Tim više što je bilo ljudi koji su zbog neobavještenosti ostajali po strani, neaktivni i nezainteresovani jer ih za staru Jugoslaviju nije više ništa vezivalo, a viziju nove Jugoslavije neko im je morao dati. Plodovi dobrog političkog rada rezultirali su na razne načine: domobrani su (masovno) počeli prelaziti u redove našeg pokreta, među srpskim ustanicima stvorilo se svjesno partizansko jezgro i dr.

Tito je u to vrijeme, ja to moram da istaknem, veoma vješto postupao. U tim složenim uslovima izmanevrisao je odluke Kominterne i one su se poštovale onoliko koliko je to odgovaralo uslovima naše borbe i naše revolucije. Iz Kominterne su dolazila razna uputstva i direktive koje su morale biti poštovane, iako su često bile opšte, krute i neprilagodljive uslovima u kojima je trebalo voditi oružanu borbu i podići ustanak na našem tlu. Ja sam imao prilike da čitam sadržinu mnogih depeša koje su dolazile iz Kominterne. U tim depešama nikada nije pisalo da mi treba da povedemo socijalističku revoluciju, već samo narodnooslobodilačku borbu. To mi moramo danas da uočimo, to moraju istoričari da analiziraju, kao što moraju da razjasne pitanja o tzv. prvoj i drugoj etapi revolucije.

Mi takođe, moramo ozbiljnije da sagledamo pod kojim uslovima i u kakvim okolnostima je započinjao ustanak u pojedinim našim krajevima, današnjim republikama. Uzmimo primjer Slovenije. Slovenija je ostavljena na milost i nemilost okupatoru. Tamo je plan okupatora bio: iseliti, stvoriti čistu Štajersku i asimilirati Korušku i dr. U to vrijeme, koliko je meni poznato, vladalo je mišljenje da Slovenci baš nemaju nekog ratničkog iskustva. Ali, šta se u Sloveniji tada događa? Partijsko rukovodstvo u Sloveniji stvara Osvobodilnu frontu uz čiju pomoć narod počinje da pruža okupatru žestok

otpor. Osvobodilna fronta je praktično postala tvrđava iznutra koju okupator nikako nije mogao slomiti. Naravno Osvobodilna fronta je najprije bila inicijator, a potom pokretač svih akcija za oružanu borbu i cijeli ustanak u Sloveniji.

Ili, kada je riječ o Makedoniji, onda valja znati da je tamo bila drukčija situacija. Kominternu je nastojala da se stvore uslovi u kojima će narod Makedonije dočekati bugarsku vojsku kao oslobodilačku. I, razumije se, ta nastojanja Kominterne bilo je nužno lomiti i mijenjati iako je to bilo mukotrpno.

U Crnoj Gori, opet, nije bila toliko teška situacija u pogledu zavođenja terora nad narodom pa i nad komunistima. Naprotiv, okupator je komunistima nudio vlast, državu... Ali, crnogorski narod i crnogorski komunisti su sve to odbili i digli ustanak. Naravno, drugo je pitanje zašto je nastala oseka u revoluciji i čije su greške bili pogrešni potezi koje su vukli odgovorni ljudi, odnosno zašto se krenulo u ustanak, a odmah potom je donijeta odluka da ustanici idu svojim kućama. Takva, potpuno pogrešna odluka, imala je teške posljedice za revoluciju u Crnoj Gori.

Želio bih da podvučem da je na svima vama, mlađima, i posebno na istoričarima, da izučite sve te specifičnosti naše revolucije. Jer, naša revolucija je velika, ona je dobila svoje mjesto među drugim revolucijama u svijetu, ali mi je moramo izučavati i zbog naše budućnosti, jer ko zna u kakvoj se situaciji možemo već sjutra naći. Stalno treba imati na umu da je bila prisutna, a možda je i još prisutna želja za stvaranjem »Velike Bugarske« i »Velike Albanije«. Tu su, očigledno, postojale, a i sada postoje, mnoge tendencije koje su bile uperene prema Jugoslaviji.

No, uprkos svim tim specifičnostima koje su nas pratile, mi smo u to vrijeme imali jedinstvenu komandu i jedinstveno jugoslovensko ratište. Svakako, nije to bila »stara« komanda u kojoj se veza održavala preko telefona. Ne, to je bila komanda u kojoj su delegati, glavni štabovi i dalje do krupnih vojnih jedinica međusobno komunicirali. To je iskustvo koje ima i politički i vojni karakter i za eventualni rat u Jugoslaviji, to je iskustvo bez kojeg mi ne bismo uspjeli.

Eto, zbog svega toga i po svim tim elementima naša revolucija je velika. Ona je prva, poslije oktobarske, socijalistička revolucija koja je uspjela. To se nikada ne smije zaboraviti. *A, ona je uspjela iz mnogo razloga, pa i zbog toga što smo je otpočeli u pravom trenutku. Mi smo iskoristili šansu koja nam se pružila. Da smo zakasnili, ništa ne bi bilo od naše revolucije. Ali, eto, nismo.*